

Список використаних джерел:

1. Кадников Н.Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования: теория и практика : учебное пособие. Москва : Норма, 2003. 144 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987. 166 с.
4. Михлин А.С. Последствия преступления. Москва : Юрид. лит., 1969. 104 с.
5. Гритенко О.А., Ульянова Т.О. Класифікація суспільно небезпечних наслідків: деякі теоретичні та законодавчі аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 71–75.
6. Мальцев В.В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно-опасных последствий / под ред. И.Я. Козаченко. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. 192 с.
7. Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. 242 с.
8. Ковалев М.И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки* : Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1990. С. 14–22.
9. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва : Изд-во МГУ, 2001. 226 с.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.35>

СОЛОДОВНИКОВА Х.К.

ПРАВО НА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЮ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

Теперішній поступ цивілізації, тяжіння в юридичній науці та практиці до людиноризму вимагають перегляду й актуалізації знань про роль і місце людини в юридичній науці. А саме актуальними стають питання, присвячені гідності людини. Так, можна говорити про те, що вже в минулому залишилися завдання, які стояли перед кримінальним правом, зокрема в нормативному підході до балансування злочину та вини. Є підстави стверджувати, що сьогодні панує превентивна парадигма, яка означає, що вдосконалення світу за допомогою кримінального права інтеріоризоване в наше повсякденне розуміння, наше мислення в кримінальному праві та наші ідеї держави як цілі. Кримінальне право сьогодні виступає агентом цивільної безпеки, а безпека – це емпіричне поняття.

У такому контексті переосмислення ресоціалізації означає розуміння її як механізму реінтеграції в соціальну тканину суспільства. Зокрема, йдеться про осіб, які відбули покарання в місцях позбавлення волі за вироком суду, тобто це стосується реінтеграції злочинців у суспільне життя поза в'язницею та їхньої можливості жити в подальшому без злочинів. Слід зауважити, що традиційно під цим терміном розуміється обов'язок злочинця змінити свою поведінку та адаптуватися до порядку й цінностей, соціальних норм, що панують у суспільстві.

У роботі встановлено необхідність більш чіткого артикулювання поняття «ресоціалізація засуджених» через загрози суб'єктивізації як із боку уповноважених осіб (експертів), так і відсутності гнучкого, індивідуального підходу щодо ефективності даного соціально-правового засобу стосовно конкретної особи, на відміну від досвіду, запропонованого німецькою доктриною права.

Правозастосовна практика у ФРН свідчить про те, що даний процес не є статим, він гнучкий і постійно реагує на виклики сьогодення, а саме трансформується згідно із суспільними пропозиціями.

Ключові слова: ресоціалізація, особистість, свідоме ставлення, гідність, ядро особистості.

The current development of civilization, the tendencies in jurisprudence and practice for anthropocentrism require to reconsider and update the knowledge on the role and place of a man in legal science. Thus, the issues dealing with human dignity become relevant. One can refer to the fact that the tasks imposed on criminal law, in particular within the statutory approach to balancing crime and guilt, became obsolete. There are grounds to affirm that today, the preventive paradigm, which involves the world's refining through criminal law internalized in our customary understanding, our way of thinking within criminal law and our ideas of the state as goals, prevails. Criminal law is acting as an agent of civil security, and security is an empirical concept.

In such a context, the reconsideration of resocialization means its comprehension as the mechanism of reintegration into the social framework of the society. In particular, it refers to persons who fulfilled sentence by decision of a court, i.e. this is case of reintegration of criminals into the social life outside the jail and their opportunity to leave without crimes in the future. It should be emphasized that this concept is commonly regarded as a criminal's duty to alter behavior and to adjust to the order and values, social rules predominating in the society.

The article highlights the need to enunciate the concept "resocialization of convicted persons" more clearly due to the risks of subjectification of authorized officials (experts) and the lack of a flexible, individual approach to the effectiveness of this socio-legal approach towards a specific individual as opposed to the experience of German law doctrine.

Law enforcement practice of the FRG confirms that this process is not sustainable: it is flexible and always responds to the current challenges – it transforms according to the social proposals.

Key words: resocialization, individual, conscious attitude, dignity, core of individual.

Вступ. В Україні загальноприйнятим вважається відлік появи інституту ресоціалізації в правовій системі України з 2003 р., з моменту набрання чинності Кримінально-виконавчим кодексом (далі – КВК), в якому статтю 6 під назвою «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби» присвячено саме цьому правовому інституту [1].

На думку українського дослідника Д.В. Ягунова, Україні слід актуалізувати та переосмислити даний правовий інститут, «спираючись на зарубіжний досвід, в якому ресоціалізація оцінюється не просто як надання певних соціальних послуг, а як самостійний комплексний напрям державної соціальної політики» [2].

Ресоціалізацію пропонують розглядати автори коментаря до КУ в межах правового розуміння статті 63 Основного Закону України: «Засудженою є особа, щодо якої винесений обвинувальний вирок суду. Держава поважає й охороняє права, свободи й законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну й правову захищеність та їх особисту безпеку» [3, с. 475].

Крім того, слід зазначити, що в галузевому законодавстві визначення ресоціалізації, крім КВК, не є чітко артикульованим, а отже, не закріплено.

Так, на думку деяких дослідників, такий стан впливає з того, що, по-перше, немає єдності у визначенні поняття «ресоціалізація», а по-друге, наукові підходи й уявлення про ресоціалізацію правопорушників ґрунтуються на системі усталених оцінок, за допомогою яких традиційно характеризуються сутність і зміст діяльності з виправлення злочинців.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження інституту ресоціалізації в правовій системі України з урахуванням досвіду, запропонованого німецькою доктриною права.

Результати дослідження. Детальний аналіз нормативно-правових актів України, присвячених даному інституту, дозволяє стверджувати, що Закони України оперують деякими тотожними поняттями: «соціальна адаптація», «соціальний патронаж» (Закон України «Про

соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»), «виправлення» (КВК), що теж не дозволяє чітко відокремити аналізовані терміни.

Незважаючи на те, що ресоціалізація майже не має нормативного врегулювання, український законодавець передбачив деякі засоби ресоціалізації на постпенітенціарному періоді, не роблячи при цьому вичерпного переліку і не створюючи навіть примірного каталогу цих засобів.

Така ситуація дає підстави дослідникам вважати, що ресоціалізацію можна реалізувати за допомогою схожих правових інститутів, зазначаючи, що засоби ресоціалізації можуть бути піддані трансформації. Так, на постпенітенціарному періоді пропонується реалізовувати в даній сфері інститут соціального патронажу. Цей засіб урегульовано, зокрема, Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Так, відповідно до ст. 1 означеного Закону соціальний патронаж – це допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема, надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію. Здійснення соціального патронажу покладено на відповідних суб'єктів – на центральні й місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичних осіб, які здійснюють соціальний патронаж [4].

Крім того, зазначимо, що міністерство юстиції України пропонує реформувати інститути ресоціалізації та пробації. Метою цієї реформи є створення повноцінної системи пробації, яка здатна забезпечити реабілітацію правопорушників та створити баланс між безпекою суспільства та запобіганням скоєнню злочинів. Новелою тут виступає позиція Мініюсту щодо віднайдіння балансу, що є надзвичайно актуальним.

Відповідно до вищезгаданої статті 6 КВК ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Слід зауважити, що стаття 6 КВК, норми якої регламентують ресоціалізацію, скерована передусім на особистість людини-злочинця, яка підлягає ресоціалізації.

Так, згідно з науково-практичним коментарем до зазначеної статті ключовим моментом визначення ефективності ресоціалізації є усвідомлене ставлення особи до своїх дій та, відповідно, їхніх наслідків: «Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого» [3]. Таку думку висловив український науковець і практик І.Г. Богатирьов, спеціаліст у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права.

На нашу думку, таке визначення містить загрози суб'єктивно-оціночних підходів як з боку експерта, уповноваженого на такі оціночні судження, так і з боку самої особи, свідомість якої, згідно з результатами численних наукових досліджень у різних сферах, піддається суттєвим трансформаціям. Тому є підстави стверджувати, що такі експертні оцінки важко піддаються референтному (нормальний розподіл, який дає можливість вибудовування статистичних даних) значенню, оскільки містять багато психологічних конструкцій і припущень. Таким чином, вважаємо, що основному виміру ефективності такого роду дій має слугувати одне – поведінка особи, унормована законом.

Якщо проаналізувати відповідні нормативно-правові акти та юридичну практику Німеччини, то стає зрозумілим, що там панує інший підхід до інституту ресоціалізації, який ґрунтується на конкретних правових механізмах забезпечення ресоціалізації та спрямований на недоторканість гідності особистості, на відміну від України, де інститут ресоціалізації особи залишає поза детальною увагою проблеми недоторканості гідності особи, що відбуває/відбула покарання. Німецька доктрина права, розглядаючи інститут ресоціалізації, пропонує парадигму, згідно з якою право на ресоціалізацію є одним зі складників права на власну особистість.

Зокрема, зазначимо, що Федеральний конституційний суд при цьому підкреслює значення динамічно коригованого захисту основних прав для підвищення й ефективності такого захисту, адже він є актуальним саме там, де людина через відкритість людської особистості взаємодіє із соціальним середовищем в умовах постійно змінюваного науково-технічного розвитку і появи нових загроз і є до них особливо вразливою [5].

Зупинимось докладніше на праві на власну особистість, оскільки воно, на нашу думку, яскраво ілюструє проблемні питання, які часто виникають у сфері суспільних взаємовідносин, присвячених ресоціалізації, але водночас випускаються з поля зору українських науковців і практиків.

Так, німецька правова доктрина пропонує детальний розгляд сфери дії нормативно-правових актів, головну увагу надаючи при цьому так званому «ядру особистості» й окремо наголошуючи на обов'язку держави утриматися від втручання в нього. Можливість і реальна наявність приватного життя є взагалі передумовою того, що люди в суспільстві незалежно від держави або від третіх осіб можуть вільно розвиватись, адже без усамітнення соціалізація людини в сучасному розумінні приречена на невдачу. Захищена положеннями абзацу 1 статті 2 в поєднанні з абзацом 1 статті 1 Основного закону приватна й особистісна сфери об'єктивно становлять «конституційно відокремлені й захищені сфери вільного розвитку» [6]. У такий спосіб Німеччина чітко відокремлює певний анклав прав, в якому забезпечується та гарантується панування вільного розвитку особистості, тобто безпосереднє здійснення свободи волі. Навіть якщо не відбувається роз'єднання/відділення загального права на власну особистість від захисної сфери загальної свободи дій [7], йдеться про особливий підвид випадків, що торкаються серцевинної області (ядра) гарантії свободи. Захист права на власну особистість, таким чином, накладається на тезу про ядро особистості, яка дистанціюється від широкого тлумачення абзацу 1 статті 2 Основного закону як загальна свобода дій.

Загальне право на власну особистість – це класичне право на оборону, яке надає носієві основних прав вільний від держави простір [8]. Основною сферою захисту при цьому ФКС ФРН окреслює значущість особистості в суспільстві, в її органічному взаємозв'язку з ним, який людина у свою чергу також визначає і формує своїми діями й підтвердженням власного визнання.

У такому розумінні право на ресоціалізацію повинно розглядатися як ефективний правовий механізм захисту особистості, в тому числі гідності людини, за допомогою правових інструментів захисту природного очікування людини на суспільну повагу й самоповагу.

Аналіз джерел німецької правової доктрини дозволяє стверджувати, що поняття і формулювання загального права на власну особистість визначила судова практика. Так, у каталозі основних прав Основного закону дане право чітко не визначено, хоча, виходячи з аналізу положень абзацу 1 статті 2 Основного закону, є підстави стверджувати, що йдеться саме про нього. Безпосередньо право на власну особистість не ґрунтується на дослівному формулюванні конституційних приписів, але його фактичне закріплення міститься саме там.

Отже, якщо детально проаналізувати німецький підхід до інституту ресоціалізації, то слід зазначити, що німецька юридична доктрина розглядає ресоціалізацію як шлях «повноцінного повернення» людини, що відбувала покарання в місцях позбавлення волі, в суспільство. Підкреслимо, що з юридичної точки зору термін «ресоціалізація» в німецькій правовій доктрині містить у собі такі складники, як інтеграція та реабілітація людей, які вчинили кримінальні злочини.

Реабілітація означає допомогу для реінтеграції в суспільство. Цей термін закріплено в §§ 1 f Закону про в'язниці (StVollzG). Відповідно до нього одним із завдань пенітенціарної системи є встановлення здатності ув'язненого жити суспільно відповідальним способом без злочину в майбутньому. У розділі 2 (3) StVollzG правозастосування в даній сфері має бути спрямоване на те, щоб допомогти ув'язненому інтегруватися в життя на свободі. Для ув'язнених, які не вважаються такими, що не підлягають соціалізації, принцип ресоціалізації принаймні означає, що правозастосування має бути гарантоване.

Еволюція німецьких поглядів на ресоціалізацію свідчить про те, що відбувся фундаментальний перегляд цього соціального інституту в бік людиноцентризму. Так, сам цей термін пережив свій підйом через розвиток емпіричних соціальних наук та кримінально-політичну спрямованість на соціальну несприятливість та стигматизацію за часів Веймарської республіки (1918–1933 рр.), що призвело до кримінального права, орієнтованого на соціальну інтеграцію. Це відображено в наукових доробках німецького правознавця Густава Радбруха. У цей період був підготовлений також закон про Рейхський молодіжний суд (RJGG).

Спеціальна профілактика як освітня концепція була вузько обмежена в націонал-соціалістичній Німеччині (1933–1945). Наприкінці війни ідея ресоціалізації ввійшла в закон про окупацію. У Третій Директиві Ради контролю від 1945 р. перевиховання і реабілітація були чітко сформульовані як цілі пенітенціарної системи. «Робоча група з питань реформ в'язниці» виступила з першими пропозиціями щодо принципу «освітньої пенітенціарної системи» у 1950-х роках (Leyendecker 2002, р. 50). У 60-х роках ідея ресоціалізації у ФРН процвітала. У НДР 12 січня 1968 р. набув чинності «Закон про в'язниці та реінтеграцію» (SVWG), який чітко містить освітню концепцію в'язниці.

Зазначимо, що в Німеччині важливість інституту ресоціалізації як основної мети виконання покарання законодавчо закріплено ще від 1973 р., коли Федеральний конституційний

суд Німеччини (BVerfG) визначив ресоціалізацію як «реінтеграцію злочинця в суспільство» [9] («herausragendes Ziel des Strafvollzuges») [10] і як «видатну, першочергову мету пенітенціарної системи», оскільки «Конституція вимагає, щоб тюремні вироки були спрямовані на реабілітаційну мету. У 1977 р. це рішення ФКС Німеччини було кодифіковано у § 2 Кримінально-виконавчого кодексу ФРН, а вже у 2006 р. знайшло відображення у відповідних статтях кодексів федеральних земель. Слід зазначити, що головною метою, яку при цьому переслідував законодавець, було те, що «виконання кримінального покарання мусить навчити засудженого жити після звільнення в соціальній відповідальності без правопорушень. В'язень має на це основне право. Ця вимога впливає із самосвідомості правової спільноти, яка ставить людську гідність у центр її ціннісної системи та прихильна принципу держави добробуту» [11]. За словами Федерального конституційного суду, суспільство має прямий інтерес до того, щоб злочинець не повторив злочинні діяння і в подальшому не порушував закон. Однак акцент на конституційному рангу не повинен призводити до того, щоб «зробити когось простим об'єктом дії держави» та насильницької ресоціалізації [12]. Хассемер говорить про «право засуджених залишатися в спокої» [13]. Незалежно від фінансових та організаційних труднощів держава повинна забезпечити примусове виконання, щоб досягти мети примусового виконання [14]. Цьому протидіють фактично обмежене обладнання в тюремній системі (вищий рівень ув'язнених, дефіцит персоналу, переповнення, заощадження), що може мати наслідком те, що досягнення мети страти значно обмежується.

Для досягнення цієї мети в Німеччині кримінально-виконавча система використовує заходи, скеровані саме на реінтеграцію людини в суспільство. Ці заходи можуть бути як загальноприйнятими в аналізованій сфері (пенітенціарії), так і суто національними, властивими виключно Німеччині.

Висновки. Отже, ресоціалізація в Німеччині не виключається суто межами пенітенціарної системи. Правозастосовча практика у ФРН свідчить про те, що даний процес не є сталим, він гнучкий і постійно реагує на виклики сьогодення, а саме трансформується згідно із суспільними пропозиціями.

Це стає очевидним завдяки ретельному аналізу нормативно-правових актів у Німеччині загалом і у федеральних землях зокрема, які з'являються останнім часом. Так, 2015 р. було прийнято Закон про амбулаторну ресоціалізацію та допомогу постраждалим (Gesetz zur ambulanten Resozialisierung und Opferhilfe) [15] в землі Саар. Закон про ресоціалізацію, який набрав чинності з 1 січня 2019 року в Гамбурзі, робить ще більший акцент на допомогу колишнім злочинцям знайти свій шлях назад у суспільство. Для того щоб реінтеграція пройшла успішно, виправні установи планують їх реабілітувати з першого дня затримання. Психологічні, медичні, соціальні та трудові заходи сприяють ув'язненим індивідуально та постійно.

Основна мета зазначених нормативно-правових актів полягає у впорядкуванні діяльності різноманітних служб та органів, які зобов'язані надавати допомогу ув'язненим або особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, в підвищенні ефективності цієї роботи, наданні їй необхідної юридичної сили.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
2. Ягунов Д.В. Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02 ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса, 2004. 20 с.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
4. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. С. 380.
5. BVerfGE 54, 148 (153); 65, 1 (41).
6. Degenhart JuS 1992, 361.
7. Scholz, Pitschas. Informationelle Selbstbestimmung und staatliche Informationsverantwortung. 1984, S. 68; Aulehner, Polizeiliche Gefahren- und Informationsvorsorge, 1998. S. 379.
8. Kunig, in: v. Münch/Kunig, Grundgesetz-Kommentar, Bd. 1, 5. Aufl. 2000, Art. 2, Rdnr. 40.
9. BVerfGE 35, 202 <235f>. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv035202.html>

10. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (StVollzG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/__2.html
11. BVerfGE 98, 169, 200 f.
12. Handbuch der Resozialisierung / H. Cornel at al. 2. Aufl. Baden-Baden, 2003.
13. Sicherheit durch Strafrecht Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Winfried Hassemer Eröffnungsvortrag des 30. Strafverteidigertages. Frankfurt am Main? 2006. URL: https://www.strafverteidigertag.de/Strafverteidigertage/Ergebnisse/30_hassemer.html
14. BVerfGE 35, 202, 235 und BVerfGE 40, 284.
15. Gesetz zur ambulanten Resozialisierung und Opferhilfe. URL: <https://www.anwalt24.de/gesetze/arog/2#>